

Актуальні проблеми боротьби зі злочинами проти особистої волі людини

19–20 вересня 2000 р. у м. Харкові відбувся міжнародний науково-практичний семінар «Злочини проти особистої волі людини», який організували Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, Департамент юстиції США, Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності Академії правових наук України, ТгаССС, Американський університет (м. Вашингтон) — Харківський Центр вивчення організованої злочинності. Поряд з представниками установ-організаторів у роботі семінару взяли участь вчені повідних навчальних і науково-дослідних організації України: Академії правових наук України, Національної академії внутрішніх справ МВС України, Національної академії Служби безпеки України, Інституту адвокатури при Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, Харківського університету МВС України, Донецького і Луганського інститутів внутрішніх справ МВС України, Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Запорізького інституту державного і муніципального управління, Дніпропетровського і Запорізького державних університетів, Львівського національного університету імені Івана Франка. У роботі семінару також взяли участь представники науки США і Російської Федерації, відповідальні працівники апарату Верховної Ради України, Міністерства внутрішніх справ України і Служби безпеки України. Всього з доповідями на семінарі виступили понад 50 учених і практичних працівників.

На семінарі обговорювалися проблеми вдосконалення боротьби зі злочинами, які посягають на особисту волю людини: незаконне позбавлення волі, захоплення заручників, незаконне поміщення в психіатричну лікарню, викрадення чужої дитини, торгівля людьми та ін. Зростання більшості цих злочинів, переростання деяких із них у транснаціональну зло-

чинність, зокрема торгівлі людьми, обумовили актуальність розглядуваних питань.

Із вступним словом до учасників семінару звернувся перший проректор Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого, директор Харківського Центру вивчення організованої злочинності, академік АПрН України **В. Сташис**. Він відзначив актуальність проблеми захисту конституційних прав і свобод людини, зокрема від злочинних посягань на особисту волю людини, а також звернув увагу на зростання динаміки і погіршення якісних характеристик цих злочинів, на соціально-економічні та юридичні проблеми, які ускладнюють їх попередження. **В. Сташис** також зазначив, що семінар покликаний розглянути соціологічні, правові, психологічні, кримінологічні, криміналістичні питання, пов'язані зі злочинами проти особистої волі людини, та виробити рекомендації щодо вдосконалення боротьби з цими злочинами.

З привітальним словом від імені голови Харківської держобламіністрації виступив **В. Мещеряков**. Він підкреслив актуальність проблеми, винесеної для обговорення на семінарі.

Зі словами привітання до учасників семінару звернулася консультант Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, відповідальний секретар Національної координаційної ради по запобіганню торгівлі людьми при Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини **І. Таргулова**. У виступі «Правові засоби боротьби з сучасними формами рабства» вона зазначила, що проблема торгівлі людьми в Україні розпочалася з масового усиновлення іноземними громадянами українських дітей. Як було виявлено, в усиновленні українських дітей мали корисливу заінтересованість посадові особи органів влади і дитячих установ нашої країни. Порушені перші кримінальні справи у цій сфері. Також було підкреслено, що діяльність по запобіганню торгівлі людьми — один з пріоритетних напрямків у роботі українського омбудсмена. Доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого, завідувач сектору НДІ вивчення проблем злочинності АПрН України **В. Голіна** у доповіді «Злочини проти свободи волі людини: кримінологічна характеристика і проблеми попередження» навів деякі дані кримінологічного дослідження структури і динаміки злочинів

проти свободи волі людини. За останнє десятиріччя було зареєстровано 1102 злочини, понад 900 з яких припадає на ст. 123 та ст. 124¹ КК України. Спостерігається динаміка зростання кількості цих злочинів, а також торгівлі людьми. Переважна більшість названих злочинів набула рис групового і організованого характеру, їм притаманна корислива мотивація, вони поєднані із застосуванням фізичного і психічного насильства. Представник Департаменту юстиції США Джанет Альберт у доповіді «Торгівля людьми та способи боротьби з цим явищем у США» відмітила, що організована злочинність у США вдосконалює способи залучення людей, особливо дітей, у порнобізнес. Для цього злочинцями використовуються Інтернет, туризм, відвідування таборів емігрантів тощо. Правоохоронні органи докладають чимало зусиль для викриття цих злочинів. Як відзначив у доповіді «Фактори, що обумовлюють жорстокість при вчиненні злочинів» доктор юридичних наук, професор, академік АПрН України А. Закалюк, злочини проти життя і здоров'я людини, її честі та гідності, статевої недоторканності нерідко супроводжуються діями, які охоплюються поняттями «жорстокість» і «особлива жорстокість». За останні роки зросла кількість фактів жорстокого, немилосердного ставлення до людей, що обумовлює пояснення генезису цього соціального явища. Доктор юридичних наук, член-кореспондент АПрН України, професор кафедри кримінального права Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого Ю. Баулін у доповіді «Проблеми криміналізації суспільно небезпечних діянь проти особистої волі людини» звернув увагу присутніх на те, що змістовним стрижнем особистої свободи людини є її свобода волі. Доповідач розподілив усі злочини проти особистої свободи волі на три групи: 1) посягання на свободу вибору місця свого перебування; 2) посягання на свободу стану особи; 3) посягання на свободу особи здійснювати вчинки за своєю волею. Кандидат юридичних наук, професор кафедри кримінального права і кримінального процесу Національної академії Служби безпеки України О. Бантишев у доповіді «Конституція України та деякі питання відповідальності за злочини проти особистої волі людини за проектом КК України» зробив акцент на тому, що злочини проти особистої волі людини — пряме порушення конституційного права людини на особисту волю. У повідомленнях кандидата юридичних наук, доцента,

проректора з навчальної роботи Запорізького інституту державного і муніципального управління **П. Хряпинського** («Заохочувальні норми як спосіб підвищення ефективності боротьби зі злочинами проти особистої волі громадян») та аспірантки кафедри кримінального права Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого **М. Григор'євої** («Правова оцінка діяльного розкаяння при вчиненні злочинів, пов'язаних з посяганням на особисту волю людини, на підставах діяльного розкаяння») запропоновано, що заохочувальні норми доцільно було б передбачити і щодо незаконного позбавлення волі, захоплення заручників та викрадення чи підміни чужої дитини. Кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри кримінального права і кримінального процесу Дніпропетровського державного університету **Н. Юзикова** у повідомленні «Попередження злочинів проти особистої волі дитини: віктимологічний аспект» зупинилася на проблемі кримінально-правового захисту свободи неповнолітніх. У повідомленні «Співвідношення викрадення чужої дитини з суміжними злочинами» кандидат юридичних наук, доцент, науковий співробітник Львівського національного університету імені Івана Франка **В. Навроцький** здійснив порівняльний аналіз злочину, передбаченого ст. 124 КК України, і суміжних з ним злочинів. Доповідач зупинився на проблемі правил, якими слід керуватися при визначенні співвідношення викрадення чужої дитини і суміжних складів злочинів. Доповідь доктора юридичних наук, професора кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого **І. Даньшина** «Торгівля людьми (кримінально-правовий і кримінологічний аспекти)» була присвячена кримінально-правовим і кримінологічним проблемам цього злочину. Особливе місце в доповіді було відведено аналізу причин торгівлі жінками, а також заходам для її попередження. Доктор філософських наук, професор, завідувачка кафедри соціології та політології Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого **Н. Осипова** у повідомленні «Захист особистої волі людини як основоположні засади соціальної ефективності права» відзначила глобальний характер проблеми особистої волі, тому що остання є джерелом і підґрунтям природних прав людини. Кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права Національної юридичної академії України імені Ярослава Муд-

рого, завідувач сектору НДІ вивчення проблем злочинності АПрН України **В. Ємельянов** у доповіді «Питання вдосконалення кримінального законодавства, спрямованого на боротьбу з насильницькими злочинами проти особистої волі людини» проаналізував норми про насильницькі злочини проти свободи волі людини, передбачені чинним КК і проектом КК України. Повідомлення кандидата юридичних наук, доцента, завідувача сектору проблем кримінально-виконавчого законодавства НДІ вивчення проблем злочинності **А. Степанюка** «Захоплення заручників у місцях позбавлення волі: специфіка і заходи протидії» було присвячено висвітленню питань кримінально-правової кваліфікації захоплення заручників у місцях позбавлення волі. Доповідач зробив акцент на розбіжностях між рекомендаціями Пленуму Верховного Суду України з питань захоплення заручників у місцях позбавлення волі та можливими ситуаціями, які не охоплені положеннями відповідної постанови Пленуму. Заступник начальника відділу Управління по боротьбі з організованою злочинністю УМВС України в Харківській області, підполковник міліції **О. Буняєв** у доповіді «Проблеми боротьби зі злочинами проти особистої волі людини в практиці діяльності оперативних підрозділів УМВС України в Харківській області» звернув увагу присутніх на те, що злочини проти особистої волі людини в структурі всієї злочинності на Харківщині посідають незначне місце. Однак усе ж такі умови для вчинення цих злочинів у суспільстві існують. На проблемах боротьби з торгівлею людьми зупинилася у доповіді «Вдосконалення кримінального законодавства про відповідальність за торгівлю людьми та їх викрадення» кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого, науковий співробітник Харківського Центру вивчення організованої злочинності **Л. Дорош**. Доповідачка проаналізувала чинне кримінальне законодавство, запропонувала шляхи його вдосконалення та визначила напрямки запобігання цим злочинам. У доповіді кандидата юридичних наук, доцента, декана юридичного факультету Запорізького державного університету **Т. Денисової** «Торгівля жінками та дітьми з метою їх сексуальної експлуатації: дослідження в Україні» наведено результати дослідження в Україні проблеми торгівлі жінками і дітьми. Зокрема, дослідження показали, що 85% респондентів знайомі з проблемою

торгівлі «живим товаром» і 84% з них ставляться до цього явища негативно. Експерт-аналітик УСБУ в Харківській області **Д. Файєр** і аналітик УСБУ в Харківській області **А. Фіранов** у повідомленні «Роль органів СБУ в боротьбі зі злочинними угрупованнями, які займаються торгівлею людьми (за матеріалами Управління Служби безпеки України в Харківській області)» розглянули основні проблеми при проведенні оперативно-розшукових заходів щодо документування і припинення протиправної діяльності цих угруповань. У повідомленні «Криміналістичні питання попередження посягань на особисту волю людини, вчинених організованими групами» начальник кафедри криміналістики Луганського інституту внутрішніх справ МВС України **О. Кузнєцов** приділив основну увагу системі криміналістичних запобіжних заходів, спрямованих на виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню організованих форм злочинів, об'єктів профілактичного впливу, недопущення та припинення злочинної діяльності конкретних осіб. Асистент кафедри криминології та кримінально-виконавчого права Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого **С. Лукашевич** у повідомленні «Незаконна міграція і торгівля «живим товаром» як спрямування діяльності транснаціональної злочинності» навів масштаби і сфери транснаціональної злочинності, доход якої щорічно сягає понад 2% світового валового доходу. Доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри процесуального права Інституту адвокатури при Київському національному університеті імені Тараса Шевченка **О. Михайленко** у доповіді «Нагляд прокуратури за додержанням законності при застосуванні заходів, пов'язаних з обмеженням особистої волі громадян» зупинився на проблемах додержання вимог закону при застосуванні примусових заходів медичного і виховного характеру, адміністративного затримання, приводу, а також у спеціальних загальноосвітніх школах і професійних училищах соціальної реабілітації, тримання громадян у приймачах-розподільниках, військовослужбовців — на гауптвахтах тощо. Кандидат юридичних наук, доцент, начальник кафедри кримінального права та криминології Донецького інституту внутрішніх справ МВС України **О. Фролова** у доповіді «Нова методологія у боротьбі зі злочинами проти особистої волі людини» зупинилася на питаннях застосування в діяльності правоохоронних органів при розслідуванні цих злочинів логіко-

математичних методів, зокрема методів пасивного експерименту і логіко-математичного моделювання. Кандидат юридичних наук, завідувач кафедри кримінального права Національної академії внутрішніх справ України **В. Осадчий** у повідомленні «Особиста воля і відбуття покарання у виправних установах» порушив питання законодавчого обмеження особистої свободи волі в КК, КПК та ВТК України. Кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри кримінального права і криминології Донецького інституту внутрішніх справ МВС України **Е. Рижков** у повідомленні «Енергоінформаційна безпека суспільства і держави з позиції діяльності правоохоронних органів» зазначив, що важливим напрямком роботи органів МВС стане робота по забезпеченню енергоінформаційної безпеки суспільства, на яку посягає енергоінформаційна злочинність. Доповідач запропонував розробити і прийняти Закон України «Про енергоінформаційну безпеку суспільства і держави». Проблемам удосконалення законодавчої конструкції ст. 124¹ КК України приділили увагу **В. Козак** (аспірант кафедри кримінального права Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого, повідомлення «Кримінальна відповідальність за торгівлю людьми: деякі проблеми ознак складу злочину»), **Д. Новиков** (ад'юнкт Луганського інституту внутрішніх справ МВС України, повідомлення «Торгівля людьми в Україні: соціальні та юридичні норми»), **Я. Лизогуб** (ад'юнкт Луганського інституту внутрішніх справ МВС України, повідомлення «Про необхідність удосконалення правової термінології ст. 124¹ КК України»). Повідомлення кандидата соціологічних наук, доцента кафедри соціології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна **О. Пішуліної** «Деякі методологічні аспекти розуміння феномена «торгівлі людьми» та фактори, що сприяють його поширенню» було присвячено питанням розкриття поняття «торгівля людьми». Аспірантка кафедри криминології Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого **Я. Соколова** в повідомленні «Особливості порушення кримінальних справ, пов'язаних з викраданням людей» зупинилася на ситуаціях, що можуть вказувати на викрадення людини, при яких вирішується питання про порушення кримінальних справ і висунення версій. Аспірантка кафедри кримінального права Юридичного інституту Далекосхідного державного університету **М. Буряк** у повідомленні

«Порівняльний аналіз правової боротьби з торгівлею людьми в Росії, Україні, Білорусі, Китаї, Польщі» зазначила, що до цього часу законодавець мало стурбований цією проблемою і на офіційному рівні вона практично не піднімається. Що стосується КК РФ, то в ньому передбачається покарання лише за торгівлю неповнолітніми. У доповіді «Тактика діалогу з терористами при захопленні ними заручників: конфліктологічний аспект» доктор соціологічних наук, професор Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого **Л. Герасіна** і кандидат філософських наук **О. Ставицька** зупинилися на питаннях розробки тактико-конфліктологічних установок і формування головних завдань діалогу, що стосуються так званої екстремальної дипломатії, — захист заручників і поновлення дії права. Кандидат юридичних наук, доцент, співробітник Харківського Центру вивчення організованої злочинності **В. Корж** у повідомленні «Деякі питання розслідування злочинів, пов'язаних з торгівлею жінками, що вчиняються організованими групами» зазначила, що в Україні органами прокуратури порушено тільки 21 кримінальну справу за фактом торгівлі жінками. 80% цих справ не розслідується, і слідство зупинено у зв'язку з тим, що названі злочини були вчинені організованими транснаціональними групами. Викладач кафедри кримінального права та кримінології Харківського університету внутрішніх справ МВС України **А. Орлеан** у повідомленні «Торгівля жінками: деякі кримінально-правові аспекти протидії цьому явищу» відмітив, що торгівлю людьми можна віднести до різновиду злочинного промислу. Аспірант кафедри кримінального права Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого **Ю. Пономаренко** у повідомленні «Деякі питання дії у просторі статті 123¹ КК України (співвідношення національного і міжнародного законодавства)» наголосив на доцільності закріплення у КК України принципу дії кримінального закону в просторі. Аспірантка кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого **О. Подільчак** у повідомленні «Мотиви і мотивація злочинів проти особистої волі людини» звернула увагу присутніх на те, що мотивами злочинів проти особистої волі людини виступають корисливі, політичні, національні, а також насильницько-егоїстичні мотиви: помста, ревності, особиста неприязнь, ворожість. Кандидат юридичних наук, доцент

кафедри кримінального процесу Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого **О. Горбачов** у доповіді «Свобода, воля та правова класифікація діянь» акцентував на необхідності відповідної класифікації діянь, які охоплюються широким поняттям «організована злочинність». У повідомленні «Поняття викрадення дитини та проблеми його відмежування від незаконного позбавлення волі і захоплення заручників» аспірантка кафедри кримінального права Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого **О. Володіна** зазначила, що в КК України не закріплено поняття «викрадення дитини», а це викликає труднощі в розмежуванні цього складу злочину з суміжними складами.

Підсумовуючи результати дискусії, доктор юридичних наук, професор член-кореспондент АПрН України, проректор з наукової роботи Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого **М. Панов** відмітив, що позитивним фактом семінару є те, що в його роботі брали участь не тільки спеціалісти в галузі кримінального права, а й кримінологи, криміналісти, політологи, соціологи, тому що особиста воля — це категорія, недостатньо розроблена як об'єкт злочину в кримінальному праві. Крім того, потребує свого вирішення й проблема інформаційно-психологічного впливу на особу з боку інших осіб, бо такий вплив у деяких випадках може застосовуватися злочинцями у своїх цілях (наприклад, гіпноз, зомбування потерпілого, що застосовується у деяких незаконних релігійних організаціях, тощо).

Робота семінару завершилась прийняттям рекомендацій по вдосконаленню боротьби та попередження злочинів проти особистої волі людини. У 2001 р. планується опублікувати збірник, до якого увійдуть тези наукових доповідей і повідомлень, що були зроблені на семінарі.

На семінарі прийнято відповідні рекомендації, текст яких подається нижче.

Рекомендації

1. Соціальне запобігання вчиненню злочинів проти особистої волі людини за рахунок:

1.1. Поступового створення в країні належних соціально-економічних умов для усунення таких негативних обставин, як безробіття, низький рівень матеріальної забезпеченості

більшості населення, різка майнова стратифікація населення, сімейне неблагополуччя, правовий нігілізм, бездоглядність дітей, алкоголізм, наркоманія, підвищена віктимність поведінки людей, недостатній контроль з боку правоохоронних органів за соціально небезпечними особами, відсутність належної освітньої роботи серед неповнолітніх і молоді.

1.2. Позитивного вирішення питань, пов'язаних із створенням можливостей залучення жінок до легальної виробничої чи підприємницької діяльності з певним фінансовим кредитуванням з боку держави.

1.3. Надання соціальної підтримки молодим сім'ям, що може істотно знизити міграційні орієнтації молоді.

1.4. Відновлення діяльності палаців дитячої та юнацької творчості та інших форм організації дозвілля школярів у позачурочний час.

1.5. Запровадження довготривалих художньо-естетичних програм радіо та телебачення для дітей, юнацтва і молоді з метою всебічного формування моральних орієнтирів, художніх смаків, загальнолюдських цінностей тощо.

2. Захист і надання всебічної допомоги жертвам злочинів за рахунок:

2.1. Організації через засоби масової інформації постійного повідомлення про наявні факти вчинення злочинів, типові дії злочинців та рекомендації щодо поведінки громадян у випадках зіткнення зі злочинцями чи під час перебування у небезпечній ситуації.

2.2. Виготовлення і розповсюдження серед населення спеціальних пам'яток перестороги про те, як уберегтися від злочинного посягання і не стати жертвою конкретного злочину.

2.3. Рекламування органами влади і громадськими організаціями «гарячих» телефонних ліній та послуг служб «довіри» для жертв злочинів.

2.4. Створення в країні системи допомоги репатрійованим потерпілим для проходження соціальної реінтеграції (юридичної, медичної, соціальної та ін.).

3. Кримінальне переслідування злочинців за рахунок:

3.1. Активізації оперативно-розшукової діяльності органів МВС України з метою своєчасного виявлення злочинних намірів.

3.2. Розроблення сучасних криміналістичних методик викриття, збирання доказів і розслідування злочинів проти особистої волі людини взагалі і торгівлі людьми зокрема.

3.3. Забезпечення реального захисту потерпілих, свідків, а також інших громадян з метою викриття злочинів.

3.4. Посилення належного контролю за посередницькою діяльністю приватних структур у сферах працевлаштування, туризму, шоу-бізнесу тощо.

3.5. Забезпечення і поліпшення підготовки працівників правоохоронних та інших органів з метою посилення заходів боротьби з торгівлею людьми.

3.6. Посилення прокурорського нагляду за додержанням законності при розгляді фактів порушення особистої волі людини.

4. Активізація законодавчої роботи за рахунок:

4.1. Вирішення питання про приведення чинного законодавства України у відповідність з нормами міжнародного права щодо заборони проституції, сутенерства, торгівлі жінками та дітьми.

4.2. Встановлення кримінальної відповідальності за примушення та обманні дії у зв'язку зі створенням порнографічної продукції.

4.3. Посилення адміністративної відповідальності за зайняття проституцією як промислом, ухилення від обов'язків по вихованню дітей та залишення їх без догляду.

4.4. Удосконалення редакції ст. 124¹ чинного КК України.

5. Взаємодія правоохоронних органів з неурядовими організаціями за рахунок:

5.1. Налагодження реальної взаємодії між правоохоронними органами та неурядовими вітчизняними і зарубіжними організаціями у справі протидії злочинам проти особистої волі людини шляхом: а) виявлення потенційних суб'єктів цих злочинів, контролю за поведінкою, застереження, своєчасного припинення розпочатих злочинів; б) віктимологічної профілактики.

5.2. Удосконалення обміну інформацією та оперативним досвідом у сфері торгівлі людьми та нелегальної міграції.

6. Наукове забезпечення заходів правоохоронних органів щодо протидії злочинності за рахунок:

6.1. Проведення за спеціальними програмами кримінологічних і психологічних досліджень злочинів, пов'язаних з посяганнями на особисту волю людини.

6.2. Підготовки пропозицій про пріоритетні напрями та заходи боротьби і попередження злочинів проти особистої волі людини.

6.3. Учасі у розробленні державою комплексних планів і програм протидії злочинності у сфері особистої волі людини.

6.4. Подальшого розроблення теорії і практики боротьби з зазначеними злочинами шляхом проведення міжнародних науково-практичних конференцій, семінарів, «круглих столів» тощо.

6.5. Надання допомоги у підготовці експертних, інформаційно-аналітичних матеріалів з питань порушення конституційних прав і свобод громадян для законодавчих і виконавчих органів влади.

6.6. Забезпечення постійного зв'язку з Координаційною радою по запобіганню торгівлі жінками при Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини і надання допомоги у перевірці виконання урядової програми запобіганню торгівлі жінками та дітьми.

6.7. Підготовки інформації про боротьбу з торгівлею людьми для поширення в дипломатичних та консульських службах відповідних країн, у тому числі інформації про те, куди звертатися громадянам за допомогою.

Матеріали підготували:

В. Борисов, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент АПрН України, директор НДІ вивчення проблем злочинності АПрН України,

В. Голина, доктор юридичних наук, професор, завідувач сектору НДІ вивчення проблем злочинності і АПрН України

«Круглий стіл» з обговорення питань реформування законодавства України у сфері суспільних інформаційних відносин

27 листопада 2000 р. за ініціативою Академії правових наук України у м. Харкові відбулося обговорення — «круглий стіл» з питань реформування законодавства України у сфері суспільних інформаційних відносин. Проведення цього «круглого столу» викликане нинішнім станом суспільних інформаційних